

© Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

Viatges a la recerca del romànic

Els viatges pel romànic de Lluís Domènech i Montaner s'emmarquen dins el moviment de l'**excursionisme científic**.

Aprofitant la naixent xarxa ferroviària, fruit del procés d'industrialització, els excursionistes poden recórrer el país i els seus monuments. Però com que amb el tren no es pot arribar arreu, cal emprar també altres mitjans tradicionals: la tartana, el matxo... L'antic i el modern es complementen.

Per orientar-se són imprescindibles **les guies**.

Entre 1892 i 1900 el Centre Excursionista de Catalunya publica les *Guies Itineràries* d'Artur Osona. Els exemplars exposats mostren les anotacions que l'arquitecte hi fa per organitzar els seus viatges. A Domènech el guia un interès per l'arquitectura de l'alta edat mitjana per ella mateixa, i també com a document irrefutable del naixement del país. L'any 1893 Domènech decideix escriure les impressions dels seus viatges en un petit quadern.

Aquest **dietari** és una narració on s'apleguen informacions diverses, s'expliquen itineraris, i es descriuen el paisatge, els monuments i les relacions socials de l'arquitecte.

Los viajes por el románico de Lluís Domènech i Montaner se enmarcan dentro del movimiento del **excursionismo científico**.

Aprovechando la naciente red ferroviaria, fruto del proceso de industrialización, los excursionistas pueden recorrer el país y sus monumentos. Pero como con el tren no se puede llegar a todas partes, hay que utilizar también otros medios tradicionales: la tartana, el mulo... Lo antiguo y lo moderno se complementan.

Para orientarse son imprescindibles **las guías**.

Entre 1892 y 1900 el Centre Excursionista de Catalunya publica las *Guies Itineràries* de Artur Osona. Los ejemplares expuestos muestran las anotaciones que hace el arquitecto para organizar sus viajes. A Domènech le guía un interés por la arquitectura de la alta edad media por sí misma, y como documento irrefutable del nacimiento del país. En 1893, Domènech decide escribir las impresiones de sus viajes en un pequeño cuaderno.

Este **Dietari** es una narración en la que se reúnen informaciones diversas, se explican itinerarios, y se describen el paisaje, los monumentos y las relaciones sociales del arquitecto.

Museu del Ferrocarril de Vilanova i la Geltrú.

EL VIATGE

1 Projecte de ferrocarril Barcelona-Granollers-Sant Joan de les Abadesses, línia acabada el 1883.
Museu del Ferrocarril de Vilanova i la Geltrú.

2 Dietari de Lluís Domènech del viatge per Catalunya i Espanya, 1893.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

3 4 5 Artur Osona, *Guies Itineràries*, 1892-1900.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

© Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

Complement dels comentaris escrits són **les fotografies**, un invent molt útil per al viatger, una eina de reproducció ràpida i moderna. La càmera és la nova companya de viatge: *la detectiva*, com Lluís Domènech l'anomena en el *dietari*. L'equip de l'excursionista científic havia d'incloure a més de la càmera, unes caixes amb plaques de vidre i reactius químics per revelar-les. Entre els dibuixos de Lluís Domènech, en trobem alguns que expliquen els angles de les preses fotogràfiques. Les fotografies no són mers documents, cal mirar-les i posar-les en relació amb la plàstica contemporània: la pintura de paisatge o el decorativisme; però també amb el que serà la nova visió de la fotografia moderna i del reportatge social.

Complemento de los comentarios escritos son **las fotografías**, un invento muy útil para el viajero, una herramienta de reproducción rápida y moderna. La cámara es la nueva compañera de viaje: *la detectiva*, como la llama Lluís Domènech en el *Dietari*. El equipo del excursionista científico debía incluir, además de la cámara, unas cajas con placas de vidrio y reactivos químicos para revelarlas. Entre los dibujos de Lluís Domènech encontramos algunos que explican los ángulos de las tomas fotográficas. Las fotografías no son meros documentos, hay que mirarlos y ponerlos en relación con la plástica contemporánea: la pintura de paisaje o el decorativismo, pero también con lo que será la nueva visión de la fotografía moderna y del reportaje social.

6 Plaques de vidre
Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya, Terrassa.

7 Plaques de vidre en color (Seminari de Comillas, Santander) i en blanc i negre (Interior de Sant Climent de Taüll)
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

8 Cambra de plaques. Universal Expres, París, 1903.
Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya, Terrassa.

9 Croquis del claustre de la catedral de la Seu d'Urgell amb indicacions de la presa de fotografies.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

© Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

3

El gruix de l'estudi sobre el romànic de Lluís Domènech a partir de 1901 sembla adreçat a la redacció d'**un llibre** que mai s'editarà.

Aquest material té com a suport **unes fitxes** classificades alfabèticament en arxivadors. El seu contingut demostra l'existència d'un mètode. Descriuen el camí, com arribar al monument i assenyalen les distàncies en funció del temps. L'emplaçament s'explica per escrit o mitjançant un dibuix, s'insisteix en la topografia i en l'efecte de l'edifici en el paisatge. L'arquitectura es representa per mitjà de croquis acotats, sobretot plantes i seccions, però també amb detalls, tant constructius com ornamentals. De tornada al taller aquesta informació, complementada amb la que aporten les fotografies, es convertirà en plànols a escala.

El grueso del estudio sobre el románico de Lluís Domènech a partir de 1901 parece dirigido a la redacción de **un libro** que nunca se editará.

Este material se transcribe en **unas fichas** clasificadas alfabéticamente en archivadores. Su contenido demuestra la existencia de un método. Describen el camino, cómo llegar al monumento y señalan las distancias en función del tiempo. El emplazamiento se explica por escrito o mediante un dibujo, se insiste en la topografía y en el efecto del edificio en el paisaje. La arquitectura se representa por medio de croquis acotados, sobre todo plantas y secciones, pero también con detalles, tanto constructivos como ornamentales. De vuelta al taller, esta información, complementada con la que aportan las fotografías, se convertirá en planos a escala.

10 Fitxer del Fons Domènech i monografies escrites per Domènech i Montaner sobre Sant Benet de Bages, Sant Cugat del Vallès i Santa Maria de l'Estany.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

11 Catedral de la Seu d'Urgell, planta.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

12 Catedral de la Seu d'Urgell, planta definitiva a escala.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

13 Sant Pere de la Seu d'Urgell (actualment de Sant Miquel i sant Pere), planta.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

© Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

Els viatges de Lluís Domènech són un detall dins el teixit de l'excursionisme científic i dels viatges de l'Associació d'Arquitectes.

Uns i altres havien estat precedits per **viatgers, literats i il·lustradors**.

Cadascun dels representats aquí dona una visió diferent d'allò que veu. El 1788, els interessos d'Antonio Ponz són els de la Il·lustració. El 1806, el *Voyage pittoresque* d'Alexandre de Laborde, reflecteix l'arribada del romanticisme europeu; les làmines de paisatge es tenyeixen del sublim. En aquesta genealogia, els *Recuerdos y bellezas de España* de Pau Pífferrer, de 1839, esdevé una peça central, ja que s'hi defineix per primera vegada a casa nostra, sota el nom de «romano bizantina», l'arquitectura romànica.

Los viajes de Lluís Domènech son un detalle en el tejido del excursionismo científico y de los viajes de la Asociación d'Arquitectes.

Unos y otros habían sido precedidos por **viajeros, literatos e ilustradores**.

Cada uno de los representados aquí da una visión diferente de lo que ve. En 1788 los intereses de Antonio Ponz son los de la Ilustración. En 1806, el *Voyage pittoresque* de Alexandre de Laborde refleja la llegada del romanticismo europeo; las láminas de paisaje se tiñen de lo sublime. En esta genealogía, los *Recuerdos y bellezas de España* de Pau Pífferrer, de 1839, se convierte en una pieza central, ya que en ella se define por vez primera en nuestro país, bajo el nombre de «romano bizantina», la arquitectura románica.

14 Antonio Ponz, *Viage de España en que se da noticia de las cosas mas apreciables y dignas de saberse y que hay en ella*, Madrid, 1776.

Biblioteca de l'Escola d'Arquitectura, Barcelona, UPC.

15 Alexandre de Laborde, *Viaje pintoresco e histórico de España*, Madrid, 1806, làmina del claustre de la catedral de Tarragona.

Gabinet de Dibuixos i Gravats del MNAC, Barcelona.

16 P. Pífferrer; F. J. Parcerisa, *Recuerdos y bellezas de España*, Barcelona, 1939 [tom I, Catalunya] [facsimil de l'edició de 1839].

Biblioteca de Catalunya, Barcelona.

17 *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana*, 1887-1890.

Biblioteca d'Història de l'Art del MNAC, Barcelona.

18 *Asociación de Arquitectos de Cataluña, Anuario para 1901*.

Biblioteca del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

19 *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, Barcelona, IX, novembre de 1899.

Biblioteca d'Història de l'Art del MNAC, Barcelona.

© Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

El viatge al Pallars

A finals de setembre de 1904, gairebé sense temps per descansar després del viatge per la Cerdanya, els Domènech, Lluís i el seu fill Pere, emprenden una nova expedició. Feia pocs mesos que Lluís Domènech havia trencat amb la Lliga Regionalista arran del pactisme de la direcció del partit davant la visita d'Alfons XIII a Barcelona. Aquesta vegada pujaran per les valls del Pallars: vall Ferrera, Cardós i Àneu, d'una banda, i Boí, de l'altra. En el transcurs de les excursions, el mateix treball va uniformitzant la forma de les fitxes, que es pleguen per conformar un quadernet amb el nom del monument a la cara exterior, el text com a introducció, i la planta i la secció com a informació general. Finalment, s'hi troben els detalls i les referències a les fotografies fetes. Cada viatge introduirà petits canvis en la manera de presentar els resultats de l'estudi.

A finales de septiembre de 1904, casi sin tiempo para descansar después del viaje por La Cerdanya, los Domènech, Lluís y su hijo Pere, emprenden una nueva expedición. Hacía pocos meses que Lluís Domènech i Montaner había roto con la Lliga Regionalista a raíz del pactismo de la dirección del partido ante la visita de Alfonso XIII a Barcelona. Esta vez subirán por los valles de El Pallars: valle Ferrera, Cardós y Àneu, por un lado, y Boí, por otro. En el transcurso de las excursiones, el propio trabajo va uniformizando la forma de las fichas, que se doblan para conformar un cuadernillo con el nombre del monumento en la cara exterior, el texto como introducción y la planta y la sección como información general. Por último, se encuentran los detalles y las referencias a las fotografías tomadas. Cada viaje introducirá pequeños cambios en la forma de presentar los resultados del estudio.

PRIMER ITINERARI FINALS DE SETEMBRE DE 1904

20 Sant Pere d'Àger, absis central.
Foto Joan Rubió i Bellver.

Arxiu Històric del Col·legi
d'Arquitectes de Catalunya.

21 Sant Pere d'Àger, planta.

Arxiu Històric del Col·legi
d'Arquitectes de Catalunya.

22 Santa Maria de Mur, planta del
claustre.

Arxiu Històric del Col·legi
d'Arquitectes de Catalunya.

23 Santa Maria de Mur, fitxa amb
descripció de les pintures.

Arxiu Històric del Col·legi
d'Arquitectes de Catalunya.

SEGON ITINERARI 4 I 5 D'OCTUBRE DE 1904

24 Santa Maria de Gerri de la Sal.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes
de Catalunya.

25 Santa Maria de Gerri de la Sal,
alçat i seccions.

Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes
de Catalunya.

26 Santa Maria de Gerri de la Sal,
planta.

Arxiu Històric del Col·legi
d'Arquitectes de Catalunya.

27 Santa Maria de Gerri de la Sal,
planta amb mides.

Arxiu Històric del Col·legi
d'Arquitectes de Catalunya.

© Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

© Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

Burgal i Àneu, les joies de la pintura mural romànica

A l'entorn del 1900, la pintura romànica catalana era pràcticament inèdita, a excepció d'alguns conjunts com els de Sant Quirze de Pedret o Sant Martí de Fonollar. El viatge al Pallars va permetre a Lluís Domènech ampliar aquest coneixement amb Sant Pere del Burgal i Santa Maria d'Àneu, dels quals fa les primeres descripcions i dibuixos coneguts, amb comentaris encertats:

«Molt notables per la seva antiguitat.» (Sant Pere del Burgal)

«Lo més ben pintat de l'època.» (Santa Maria d'Àneu)

El llegat d'aquest viatge és innegable, com reconeix J. Pijoan mateix, que anys després va redescobrir les pintures de la vall d'Àneu, gràcies a un comentari que li havia arribat de Lluís Domènech: «deviem badar perquè les més importants no les coneixiem».

«Un dia que vaig veure D. Lluís Domènech sortir de l'Ateneu acompanyat d'en Morelló, va passar-me pel magí com un llampec que les pintures devien ser a la vall d'Àneu. En Morelló era d'Esterrí d'Àneu; la vall d'Àneu era l'única que no havíem explorat.»

(Gasetta de les Arts, Barcelona, 1924)

D'altra banda, a l'interior del Burgal, Domènech va fotografiar per primera vegada un frontal que ara es conserva al Museu Episcopal de Vic (núm. 4052), anomenat *Frontal dels vuit apòstols* i del qual es desconeixia la procedència.

En torno a 1900, la pintura romànica catalana era prácticamente inédita, a excepción de algunos conjuntos como los de Sant Quirze de Pedret o Sant Martí de Fonollar. El viaje a El Pallars permitió a Lluís Domènech ampliar este conocimiento con Sant Pere del Burgal y Santa Maria d'Àneu, de los que hace las primeras descripciones y dibujos conocidos, con comentarios acertados:

«Muy notables por su antigüedad» (Sant Pere del Burgal)

«Lo mejor pintado de la época» (Santa Maria d'Àneu)

El legado de este viaje es innegable, tal como reconoce el propio J. Pijoan, que años más tarde redescubrió las pinturas del valle de Àneu, gracias a un comentario que le había llegado de Lluís Domènech: «no debimos de prestar la suficiente atención, porque no conocíamos las más importantes».

«Un día que vi a D. Lluís Domènech salir del Ateneu acompañado de Morelló, me pasó por la cabeza como un rayo que las pinturas debían de estar en el valle de Àneu. Morelló era de Esterrí d'Àneu; el valle de Àneu era el único que no habíamos explorado.»

(Gasetta de les Arts, Barcelona, 1924)

Por otro lado, en el interior de El Burgal, Domènech fotografió por primera vez un frontal que ahora se conserva en el Museu Episcopal de Vic (núm. 4052), denominado *Frontal de los ocho apóstoles* y del que se desconocía la procedencia.

Frontal dels vuit apòstols.
Museu Episcopal de Vic.
© Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

BURGAL

28 Sant Pere del Burgal, planta i detall de la decoració de la finestra.

Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

29 Sant Pere del Burgal, planta.

Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

30 Sant Pere del Burgal, fitxa amb la descripció de les pintures.

Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

31 Sant Pere del Burgal, alçats.

Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

32 Sant Martí d'Escalarte, planta.

Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

SANTA MARIA D'ÀNEU

33 Santa Maria d'Àneu, planta.

Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

34 Santa Maria d'Àneu, idea de la pintura de l'absis.

Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

35 Santa Maria d'Àneu, fitxa amb la descripció de les pintures.

Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

© Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

El caràcter pioner del viatge de Lluís Domènech

Molts dels conjunts de pintura que Lluís Domènech va veure passarien, amb el temps, a formar part de les col·leccions del Museu d'Art i d'Arqueologia, ubicat a la Ciutadella, i del qual és hereu l'actual MNAC. De fet, a la sala de romànic es poden contemplar aquestes i altres obres dels itineraris d'aquest viatge:

A l'àmbit 3:

- Apòstols d'Àger. Dipòsit, 1958.
- Àbsis de Santa Maria d'Àneu. Adquisició, 1919-1923.
- Àbsis de Burgal. Adquisició de la col·lecció Plandiura, 1932.

A l'àmbit 4:

- Àbsis meridional i columna de l'absis central de Mur. Dipòsit, 1961.
- Frontal d'altar d'Alòs d'Isil. Adquisició, 1907.

A l'àmbit 18:

- Santa Caterina d'Isavarre. Adquisició, 1963.

• D'altra banda, alguns dels motius que van cridar l'atenció de Domènech, com ara les corones votives al Burgal o les ales de paó a Àneu, s'incorporaran poc després al repertori de la seva arquitectura al Palau de la Música Catalana (1905-1908).

Muchos de los conjuntos de pintura que Lluís Domènech vio pasarían, con el tiempo, a formar parte de las colecciones del Museo d'Art i d'Arqueologia, ubicado en la Ciudadela, del que es heredero el actual MNAC. De hecho, en la sala de románico pueden contemplarse éstas y otras obras de los itinerarios de este viaje:

En el ámbito 3:

- Apóstoles de Àger. Depósito, 1958.
- Àbside de Santa Maria d'Àneu. Adquisición, 1919-1923.
- Àbside de El Burgal. Adquisición de la colección Plandiura, 1932.

En el ámbito 4:

- Àbside meridional y columna del ábside central de Mur. Depósito, 1961.
- Frontal de altar de Alòs d'Isil. Adquisición, 1907.

En el ámbito 18:

- Santa Caterina d'Isavarre. Adquisición, 1963.

• Por otro lado, algunos de los motivos que llamaron la atención de Domènech, como las coronas votivas en El Burgal o las alas de pavo real en Àneu, se incorporarán poco después al repertorio de su arquitectura en el Palau de la Música Catalana (1905-1908).

Interior del Palau de la Música.

Detall de les pintures del Burgal.
Detall de les pintures d'Àneu.
© Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

36 Sant Llorenç d'Isavarre, detall de la porta.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

37 Sant Llorenç d'Isavarre, planta amb mides.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

38 Sant Llorenç d'Isavarre, planta.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

39 Sant Llorenç d'Isavarre, fitxa amb descripció de les pintures.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

40 Sant Joan d'Isil, planta.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

41 Sant Joan d'Isil, planta.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

42 Sant Joan d'Isil, fitxa amb secció.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

43 Sant Llíser d'Alòs d'Isil.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

© Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

El viatge a la Cerdanya

L'agost de 1904. Lluís Domènech i Montaner acompanyat pel seu fill Pere, que s'acabava de titular com a arquitecte, emprèn una expedició per la Cerdanya. La sortida explorarà un territori encara mai visitat pels Domènech. En podien tenir referències per l'informe de les obres de Ripoll d'Elies Rogent, per les guies d'Artur Osona o pels comentaris de Pascual Sanz y Barrera, professor de l'Escola d'Arquitectura que tot just feia un any que per indicació de mossèn Gudiol, conservador del Museu Episcopal de Vic, havia visitat la catedral de la Seu d'Urgell des de Puigcerdà.

En agosto de 1904. Lluís Domènech i Montaner, acompañado por su hijo Pere, que se acababa de titular como arquitecto, emprende una expedición por La Cerdanya. La salida explorará un territorio aún no visitado por los Domènech. Podían tener referencias de él por el informe de las obras de Ripoll de Elies Rogent, por las guías de Artur Osona o por los comentarios de Pascual Sanz y Barrera, profesor de la Escuela de Arquitectura que justo hacía un año que por indicación del padre Gudiol, conservador del Museo Episcopal de Vic, había visitado la catedral de la Seu d'Urgell desde Puigcerdà.

44 Sant Pere d'Alp, planta i secció.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

MOSOLL

45 Santa Maria de Mosoll, detall de la porta.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

46 Santa Maria de Mosoll, fitxa amb dibuixos i croquis del frontal d'altar.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

47 Santa Maria de Mosoll, fotografia del frontal *in situ*.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

48 Sant Andreu de Baltarga, alçats.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

49 Sant Andreu de Baltarga, secció.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

© Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

La primera notícia del frontal de Mosoll

L'agost de 1904, durant el seu viatge a la Cerdanya, Lluís Domènech va tenir l'oportunitat de gaudir *in situ* d'una obra que poc després, l'any 1906, seria adquirida per la Junta de Museus de Barcelona a l'antiquari Celestí Dupont.

Es tracta del *Frontal de Santa Maria de Mosoll*, exposat en aquest mateix àmbit 4, i del qual fa la primera fotografia (n. 47), així com una detallada descripció iconogràfica (n. 46).

Va visitar també dos llocs relacionats amb la nostra col·lecció:

- L'església de Sant Martí d'Ix (n. 52-53), d'on procedeix el célebre frontal exposat en l'àmbit 1. Aquesta peça va ingressar al Museu el 1889 i, per tant, Domènech no la va veure *in situ*.
- L'església de Sant Andreu de Baltarga (n. 48-49), d'on procedeix un frontal important, exposat a l'àmbit 13 i adquirit per la Junta de Museus l'any 1911. Domènech no en fa cap menció a les seves notes.

En agosto de 1904, durante su viaje a La Cerdaña, Lluís Domènech tuvo la oportunidad de disfrutar *in situ* de una obra que poco después, en 1906, sería adquirida por la Junta de Museus de Barcelona al anticuario Celestí Dupont.

Se trata del *Frontal de Santa Maria de Mosoll*, expuesto en este mismo ámbito 4, y del que toma la primera fotografía (n. 47), así como realiza una detallada descripción iconográfica (n. 46).

Visitó también dos lugares relacionados con nuestra colección:

- La iglesia de Sant Martí d'Ix (n. 52-53), de donde procede el célebre frontal expuesto en el ámbito 1. Esta pieza ingresó en el Museu en 1889 y, por lo tanto, Domènech no la vio *in situ*.
- La iglesia de Sant Andreu de Baltarga (n. 48-49), de donde procede un frontal importante, expuesto en el ámbito 13 y adquirido por la Junta de Museus en 1911. Domènech no lo menciona en sus notas.

50 Sant Julià de Pedra.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

51 Sant Julià de Pedra, planta.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

52 Sant Martí d'Ix, fitxa amb plantes.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

53 Sant Martí d'Ix, dibuix amb detall dels ferros de la porta.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

54 Santa Maria de Planès, planta de Rogent.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

55 Santa Maria de Planès, foto.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

© Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

El viatge a la vall de Boí

Del 9 a l'11 d'octubre de 1904

L'any 1904 Lluís Domènech visita la vall de Boí. Els seus dibuixos i comentaris mostren el seu interès per una visió conjunta de les diferents arts que integren la plàstica romànica. L'escultura i la pintura desperten l'admiració de l'entès. La descripció dels capitells no és només iconogràfica, sinó que insisteix en les característiques pròpies de l'escultura: el material, el relleu, l'expressió o la qualitat del treball de l'artista. El mateix es pot dir de les descripcions de les pintures: els colors, les figures o la composició del conjunt. La sensibilitat de Lluís Domènech li permetrà, en visitar l'església de Sant Climent de Taüll, descobrir —ningú ho havia escrit abans— el conjunt pictòric més important de l'art romànic català.

En 1904 Lluís Domènech visita el valle de Boí. Sus dibujos y comentarios muestran su interés por una visión conjunta de las distintas artes que integran la plástica románica. La escultura y la pintura despiertan la admiración del entendido. La descripción de los capiteles no es sólo iconográfica, sino que insiste en las características propias de la escultura: el material, el relieve, la expresión o la calidad del trabajo del artista. Lo mismo podemos decir de las descripciones de las pinturas: los colores, las figuras o la composición del conjunto. La sensibilidad de Lluís Domènech le permitirá, al visitar la iglesia de Sant Climent de Taüll, descubrir —nadie lo había escrito antes— el conjunto pictórico más importante del arte románico catalán.

56 Santa Maria de Senterada, planta.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

57 Sant Genís de Bellera, planta.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

58 Santa Maria de Lavaix, planta i capitells.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

59 Santa Maria de Lavaix, planta.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

60 Sant Feliu de Barruera, planta.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

61 Nativitat de la Mare de Déu o Santa Maria de Durro.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

© Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

La descoberta de les obres mestres de la pintura romànica de la vall de Boí

«Són importantíssimes les restes que se troben en aquesta església.»

Lluís Domènech va fer la primera fotografia coneguda de les pintures de l'absis central de **Sant Climent de Taüll** (n. 74), encara mig amagades pel retaule, i va deixar una minuciosa descripció iconogràfica de les parts figurades que no estaven emblanquinades (n. 73).

«Hi ha restes de pintures murals fins á dintre el campanar y dihen que també n'hi ha darrere dels altars que tapen los absis.»

Malauradament, no va deixar cap fotografia o descripció semblant de la decoració interior de Santa Maria de Taüll, ja que estava en gran part amagada per la calç i pels murs transversals afegits a les naus laterals (n. 69).

«Pinturas murals al exterior n'hi havia forman(t) un gran recuadro sobre la porta de la part nort.»

Encara que no va entrar a **Sant Joan de Boí**, comenta d'aquesta manera l'extraordinària decoració exterior de la porta (n. 67), conservada al MNAC.

«Son importantísimos los restos que se encuentran en esta iglesia.»

Lluís Domènech hizo la primera fotografía conocida de las pinturas del ábside central de **Sant Climent de Taüll** (n. 74), aún medio escondidas por el retablo, y dejó una minuciosa descripción iconográfica de las partes figuradas que no estaban encaladas (n. 73).

«Hay restos de pinturas murales hasta dentro del campanario, y dicen que también las hay detrás de los altares que tapan los ábsides.»

Por desgracia, no dejó ninguna fotografía o descripción parecida de la decoración interior de Santa Maria de Taüll, ya que estaba en gran parte escondida por la cal y por los muros transversales añadidos a las naves laterales (n. 69).

«En el exterior había pinturas murales formando un gran recuadro sobre la puerta de la parte norte.»

Aunque no entró en **Sant Joan de Boí**, comenta de esta manera la extraordinaria decoración exterior de la puerta (n. 67), conservada en el MNAC.

62 Santa Eulàlia d'Erill la Vall.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

63 Santa Eulàlia d'Erill la Vall, planta.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

64 Santa Eulàlia d'Erill la Vall, secció.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

65 Santa Eulàlia d'Erill la Vall, planta amb mides.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

66 Santa Eulàlia d'Erill la Vall, fitxa amb descripció.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

67 Sant Joan de Boí, fitxa amb la descripció de les pintures murals exteriors.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

68 Santa Maria de Taüll.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

© Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

Del viatge de Domènech a la missió arqueològica i jurídica de la ratlla d'Aragó

Els tres importants conjunts murals de les esglésies de la vall de Boí van ser visitats tres anys més tard en una missió organitzada per l'Institut d'Estudis Catalans, dirigida per Josep Puig i Cadafalch. Aquest darrer, poc després, com a president de la Junta de Museus, va enviar, el 28 de novembre de 1907, una petició al ministre d'Instrucció Pública i Belles Arts perquè Sant Climent de Taüll fos declarat monument nacional pel seu caràcter excepcional i restaurat (n. 75.)

Anys després, la Junta, en una operació de salvament, va decidir el traspàs dels tres conjunts murals al Museu d'Art i d'Arqueologia. Ara els podeu contemplar a la sala de romànic del MNAC.

- **Àmbit 2. Pintures de Sant Joan de Boí. Adquisició, 1920-1922.**
- **Àmbit 5. Pintures de Sant Climent de Taüll. Adquisició, 1919-1923 i 1960.**
- **Àmbit 7. Pintures de Santa Maria de Taüll. Adquisició, 1919-1923, 1960 i 1971.**

D'altra banda, l'obra arquitectònica desenvolupada per Lluís Domènech durant aquests anys troba motius d'inspiració en els elements decoratius de les esglésies romàniques que aleshores visitava, fotografiava i dibuixava.

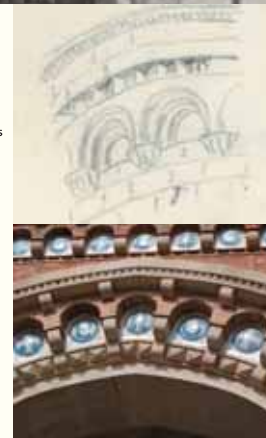
Los tres importantes conjuntos murales de las iglesias del valle de Boí fueron visitados tres años más tarde en una misión organizada por el Institut d'Estudis Catalans, dirigida por Josep Puig i Cadafalch. Este último, poco después, como presidente de la Junta de Museus, envió, el 28 de noviembre de 1907, una petición al ministro de Instrucción Pública y Bellas Artes para que Sant Climent de Taüll fuera declarado monumento nacional por su carácter excepcional y restaurado (n. 75.)

Años después, la Junta, en una operación de salvamento, decidió el traspaso de los tres conjuntos murales al Museu d'Art i d'Arqueologia. Ahora se pueden contemplar en la sala de románico del MNAC.

- **Ámbito 2. Pinturas de Sant Joan de Boí. Adquisición, 1920-1922.**
- **Ámbito 5. Pinturas de Sant Climent de Taüll. Adquisición, 1919-1923 y 1960.**
- **Ámbito 7. Pinturas de Santa Maria de Taüll. Adquisición, 1919-1923, 1960 y 1971.**

Por otro lado, la obra arquitectónica desarrollada por Lluís Domènech durante estos años encuentra motivos de inspiración en los elementos decorativos de las iglesias románicas que entonces visitaba, fotografiaba y dibujaba.

Cornisa de l'absis central de Sant Climent de Taüll (1904). © Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

Hospital de Sant Pau (1902-1911), porxo d'accés al pavelló d'administració.

SANTA MARIA I SANT CLIMENT DE TAÜLL

69 Santa Maria de Taüll, fitxa amb descripció.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

70 Sant Climent de Taüll, planta.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

71 Sant Climent de Taüll, planta amb mides.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

72 Sant Climent de Taüll, elements arquitectònics.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

73 Sant Climent de Taüll, descripció de les pintures.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

74 Sant Climent de Taüll, interior de l'església.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

75 Carta de J. Puig i Cadafalch, com a president de la Junta de Museus de Barcelona, al ministre d'Instrucció Pública i Belles Arts, 28 de novembre de 1907.
Arxiu de la Junta de Museus, Barcelona. Arxiu Nacional de Catalunya.

© Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

Domènech i l'art medieval com a motiu d'estudi, de reflexió i d'inspiració

L'era industrial a Europa va portar una reflexió general sobre la necessitat que els nous productes fossin també bells. L'art medieval, caracteritzat per un particular gust pels petits ornaments, constituïa una font adient per servir d'inspiració als artesans i artistes. En aquest context, els anys 1867 i 1868 es van organitzar, a Barcelona i Vic, exposicions on es va mostrar, per primera vegada, una important selecció de peces romàniques.

L'Acadèmia de Belles Arts de Barcelona o l'Associació Arqueològica Barcelonesa, a la qual pertanyia el mateix Domènech, van promoure precisament aquest tipus de publicacions i exposicions (n. 8o).

La era industrial en Europa trajo una reflexión general sobre la necesidad de que los nuevos productos fueran también bellos. El arte medieval, caracterizado por un particular gusto por los pequeños ornamentos, constituía una fuente adecuada de inspiración para artesanos y artistas. En este contexto, en 1867 y 1868 se organizaron, en Barcelona y Vic, exposiciones en las que se mostró por primera vez una importante selección de piezas románicas.

La Acadèmia de Belles Arts de Barcelona o la Associació Arqueològica Barcelonesa, a la que pertenecía el propio Domènech, promovieron precisamente este tipo de publicaciones y exposiciones (n. 8o).

76 Jaume Serra, «Pintura mural del Panteón de los Reyes de San Isidoro de León», *Monumentos Arquitectónicos de España, Carpeta 5, Palacio de los Guzmanes San Miguel de Escalada. León, Madrid, Imprenta y Cartografía Nacional, 1877*. Cromolit de Teo Ruffié. Litografia de Mª Mateu.

Biblioteca de l'Escola d'Arquitectura, Barcelona, UPC.

© Arxíu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

Embellir amb l'edat mitjana: Jaume Serra i Lluís Domènech

Jaume Serra i Gibert (1834-1877), professor de dibuix lineal i d'ornament de l'Escola de Llotja, fou un col·laborador assidu d'aquestes publicacions catalanes, però també de la gran obra editorial *Monumentos Históricos de España* (1859-1869), on fa una magnífica reproducció de les pintures murals romàniques de San Isidoro de León (n. 76). L'aplicació dels motius de l'edat mitjana en l'ornamentació de nous edificis s'aprecia en el seu treball com a decorador, amb Josep Mirabent, del Paraninfo de la Universitat de Barcelona (1873), sota la direcció del mestre de Domènech, D. Elies Rogent.

Jaume Serra i Gibert (1834-1877), profesor de dibujo lineal y de ornamento de la Escuela de Llotja, fue un colaborador asiduo de estas publicaciones catalanas pero también de la gran obra editorial *Monumentos Históricos de España* (1859-1869), en la que realiza una magnífica reproducción de las pinturas murales románicas de San Isidoro de León (n. 76). La aplicación de los motivos de la edad media en la ornamentación de nuevos edificios se aprecia en su trabajo como decorador, junto con Josep Mirabent, del Paraninfo de la Universitat de Barcelona (1873), bajo la dirección del maestro de Domènech, D. Elies Rogent.

77 Jaume Serra, «Calze, patena de Doña Urraca», *Monumentos Arquitectónicos de España, Carpeta 5: Palacio de los Guzmanes San Miguel de Escalada. León, Madrid, Imprenta y Cartografía Nacional, 1877. Cromolit de Teo Ruffié. Litografía de Mª Mateu.*

Biblioteca de l'Escola d'Arquitectura, Barcelona, UPC.

© Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

© Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

L'obra de Jaume Serra va interessar molt Lluís Domènech a causa de la seva afició pels objectes sumptuaris medievals de l'art espanyol, que no dubta a copiar per al seu arxiu (n. 79). Per a Domènech, aquesta curiositat formava part d'una recerca molt concreta sobre la gramàtica de l'ornamentació, fonamental per entendre la seva pròpia arquitectura. La dolguda nota necrològica que va escriure l'any 1877 amb motiu de la mort de Jaume Serra ens parla de la seva admiració per l'artista:

«Quan admiréu en nostras joyas la pureza del dibuix grech o la franquesa bizantina i la imaginació de las darrerias de l'edat mitjana, vostra atmiració será sens dupte un tribut al artista que acabém de perdre.»

La obra de Jaume Serra interesó mucho a Lluís Domènech a causa de su afición por los objetos suntuarios medievales del arte español, que no duda en copiar para su archivo (n. 79). Para Domènech, esta curiosidad formaba parte de una investigación muy concreta sobre la gramática de la ornamentación, fundamental para entender su propia arquitectura. La sentida nota necrológica que escribió en 1877 con motivo de la muerte de Jaume Serra nos habla de su admiración por el artista:

«Cuando admiréis en nuestras joyas la pureza del dibujo griego o la franqueza bizantina y la imaginación de finales de la edad media, vuestra admiración será sin duda un tributo al artista que acabamos de perder.»

78 Jaume Serra, «Claustra de Girona», *Àlbum de dibuixos originals*, 1868.
Biblioteca de Catalunya, Barcelona.

79 *Dibuixos del Calze, patena de Doña Urraca*.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

80 Jaume Serra, «Esmalts», *Àlbum de l'Exposició Retrospectiva celebrada per l'Acadèmia de Belles Arts de Barcelona el 1867*, làmina VIII, Barcelona, 1968.
Biblioteca d'Història de l'Art del MNAC, Barcelona.

© Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

Vers una valoració i un estudi del romànic català

Lluís Domènech va dirigir la publicació d'una monumental *Historia General del Arte*, editada per la casa Montaner i Simon, entre el 1886 i el 1901. En aquesta obra es veu un interès especial per posar l'art de l'edat mitjana catalana al costat de les obres mestres europees. Així, en les làmines amb les plantes dels edificis romànics (n. 81) s'inclouen exemples catalans, com ara Sant Joan de les Abadesses, del qual s'exposen els plànols previs fets per Domènech (n. 83-84).

Va encomanar el capítol dedicat a l'arquitectura romànica al llavors jove i prometedor arquitecte J. Puig i Cadafalch (1867-1956), que anys després, paradoxalment, s'avançarà amb la publicació de l'obra *L'arquitectura romànica a Catalunya* (1909-1918) a un projecte semblant en el qual Domènech treballava des de 1901.

Lluís Domènech dirigí la publicació de una monumental *Historia General del Arte*, editada por la casa Montaner i Simon, entre 1886 y 1901. En esta obra se observa un especial interés por situar el arte de la edad media catalana junto a las obras maestras europeas. Así, en las láminas con las plantas de los edificios románicos (n. 81) se incluyen ejemplos catalanes, como Sant Joan de les Abadesses, de la que se exponen los planos previos hechos por Domènech (n. 83-84).

Encargó el capítulo dedicado a la arquitectura románica al entonces joven y prometedor arquitecto J. Puig i Cadafalch (1867-1956), que años después, paradójicamente, se avanzará con la publicación de la obra *L'arquitectura romànica a Catalunya* (1909-1918) a un proyecto parecido en el que Domènech trabajaba desde 1901.

81 Lluís Domènech i Montaner (dir.), *Historia General del Arte. II. Arquitectura. III. Láminas*, Barcelona, editorial Montaner i Simon, 1901.
Biblioteca del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

82 Proves d'impremta de les làmines d'«Arquitectura romànica-Francia» de l'*Historia General del Arte*.
Biblioteca del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

L'any 1878 Lluís Domènech havia publicat a l'**Album Pintoresch-Monumental de Catalunya**, editat per l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques, un article dedicat al claustre romànic de Sant Cugat del Vallès (n. 85). D'aquest text sorprèn el seu interès per la iconografia dels capitells, que anuncia l'estudi posterior sobre aquest monument. La seva valoració del caràcter decoratiu i ornamental dels relleus del claustre el porta a expressar amb admiració les paraules següents:

«Lo conjunt del claustre no té la elegant sumptuositat del de Ripoll y altres del nostre país, però cap d'ells l'igual a en los detallats capitells.»

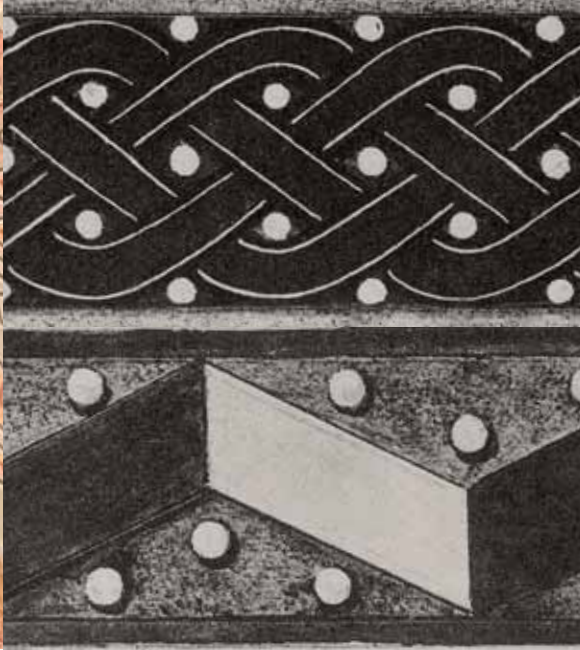
En 1878 Lluís Domènech había publicado en el **Album Pintoresch-Monumental de Catalunya**, editado por la Asociación Catalanista d'Excursions Científiques, un artículo dedicado al claustro románico de Sant Cugat del Vallès (n. 85). De este texto nos sorprende su interés por la iconografía de los capiteles, que anuncian el estudio posterior sobre este monumento. Su valoración del carácter decorativo y ornamental de los relieves del claustro le lleva a expresar con admiración las siguientes palabras:

«El conjunto del claustro no tiene la elegante suntuosidad del de Ripoll y otros de nuestro país, pero ninguno de ellos lo iguala en los detallados capiteles.»

83 Sant Joan de les Abadesses. Planta.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

84 Sant Joan de les Abadesses. Planta.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

85 *Àlbum Pintoresch-Monumental de Catalunya*, Barcelona, Associació Catalanista d'Excursions Científiques, 1878, p. 18, (Primera Col·lecció), 61.7 x 41 x 2 (obert). Biblioteca d'Història de l'Art del MNAC, Barcelona.

© Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

Lluís Domènech participà activament en la Societat Artístico-Arqueològica Barcelonesa, on va arrelar el gust pels objectes de l'edat mitjana, que en part conduirà a la creació de museus com ara els de Vic i Barcelona, els primers amb una important presència d'obres d'art medieval.

Un bon exemple d'aquesta actitud cap al passat és l'**Àlbum de detalles artísticos y plástico-decorativos de la Edad Media Catalana**, publicat l'any 1882 (n. 86), on es donava a conèixer el **Frontal d'Esquius**, aleshores propietat de la família Barnola, que va ingressar al Museu d'Art de Catalunya el 1958, procedent del llegat Espona, i exposat actualment a l'àmbit 4. Tanmateix, va ser la celebració de l'Exposició Universal de 1888 a Barcelona, en què Domènech va tenir una presència activa, que consagrà aquestes actituds estètiques cap al romànic, en particular envers la pintura sobre taula (n. 87).

Anys després, Domènech va concebre el projecte d'escriure una història de l'art romànic a Catalunya. Per elaborar-la, va seguir la metodologia d'estudiosos francesos com ara Violet-le-Duc (n. 90) i, sobretot, J. A. Brutails, per la seva proximitat geogràfica i temàtica. L'obra d'aquest darrer sobre l'art religiós al Rosselló havia estat traduïda al català l'any 1901 (n. 88).

Lluís Domènech participó activament en la Societat Artístico-Arqueològica Barcelonesa, en la que arraigó el gusto por los objetos de la edad media, que en parte conducirá a la creación de museos como los de Vic y Barcelona, los primeros con una importante presencia de obras de arte medieval.

Un buen ejemplo de esta actitud hacia el pasado es el **Álbum de detalles artísticos y plástico-decorativos de la Edad Media Catalana**, publicado en 1882 (n. 86), en el que se daba a conocer el **Frontal d'Esquius**, entonces propiedad de la familia Barnola, que ingresó en el Museu d'Art de Catalunya en 1958, procedente del legado Espona, y expuesto actualmente en el ámbito 4. Sin embargo, fue la celebración de la Exposición Universal de 1888 en Barcelona, en la que Domènech tuvo una presencia activa, la que consagró estas actitudes estéticas hacia el románico, en particular hacia la pintura sobre tabla (n. 87).

Años después, Domènech concibió el proyecto de escribir una historia del arte románico en Cataluña. Para elaborarla, siguió la metodología de estudiosos franceses como Violet-le-Duc (n. 90) y, sobre todo, J. A. Brutails, por su proximidad geográfica y temática. La obra de este último sobre el arte religioso en El Rosellón había sido traducida al catalán en 1901 (n. 88).

86 Frontal de la família Barnola (frontal dit d'Esquius). *Àlbum de detalles artísticos y plástico-decorativos de la Edad Media Catalana*, Barcelona, 1882.

Biblioteca d'Història de l'Art del MNAC, Barcelona.

87 Frontals de Llucà, de Sant Llorenç Dismunts i Sant Martí de Puigbò (Ripollès). *Àlbum de la Sección Arqueológica de la Exposición Universal de Barcelona*, Barcelona, 1888.

Biblioteca d'Història de l'Art del MNAC, Barcelona.

88 J. A. Brutails, *Notes sobre l'art religiós en el Rosselló*, Barcelona, 1901.

Biblioteca d'Història de l'Art del MNAC, Barcelona.

89 Sant Joan les Fonts (Garrotxa), perspectiva.

Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

90 Violet-le-Duc, *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle*, Paris, 1878, I.

Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

91 Sant Pere de Rodes, perspectiva, 22 de juliol de 1905.

Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

© Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

El repertori ornamental romànic i l'arquitectura de Domènech

El seu interès per la **gramàtica ornamental** explica també l'ús que farà, com a arquitecte, d'elements decoratius de l'art medieval, que contribueixen a dignificar el caràcter dels edificis. A l'interior del Cafè-restaurant de l'Exposició Universal del 1888 hi ha capitells inspirats en els de la sinagoga de Santa Maria la Blanca de Toledo, mentre que per a la decoració exterior utilitza una monumental greca, un dels seus motius recurrents des dels dibuixos de Jaume Serra (n. 92). El mateix tema li cridà l'atenció quan observà, anys més tard, les pintures de Sant Pere del Bungal, com es veu en el seus apunts. Segurament amb això volia preparar per al seu llibre en projecte una gramàtica de l'ornamentació romànica, tot seguint la proposta contemporània de J. A. Brutails (n. 93).

Su interés por la **gramática ornamental** explica también el uso que hará, como arquitecto, de elementos decorativos del arte medieval, que contribuyen a dignificar el carácter de los edificios. En el interior del Café-restaurant de la Exposición Universal de 1888 hay capiteles inspirados en los de la sinagoga de Santa María la Blanca de Toledo, mientras que para la decoración exterior utiliza una monumental greca, uno de sus motivos recurrentes desde los dibujos de Jaume Serra (n. 92). El mismo tema le llamó la atención cuando observó, años más tarde, las pinturas de Sant Pere del Bungal, como se ve en sus apuntes. Seguramente con ello quería preparar para su libro en proyecto una gramática de la ornamentación románica, siguiendo la propuesta contemporánea de J. A. Brutails (n. 93).

Cafè-restaurant de l'Exposició Universal de Barcelona, 1888. Menjador.

Sinagoga de Santa Maria la Blanca, Toledo.

Sant Pere del Bungal, greca (1904). © Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

Cafè-restaurant de l'Exposició Universal de Barcelona, 1888. Exterior.

92 Jaume Serra, repertori de greques per a objectes de metal·listeria i ceràmica, làmines. Gabinet de Dibuixos i Gravats del MNAC, Barcelona.

93 J. A. Brutails, *Précis d'Archéologie du Moyen-Age*, Tolosa de Llenguadoc-París, 1908. Biblioteca d'Història de l'Art del MNAC, Barcelona.

St. Maria de la vall d'Ausa = clon d'estèsi = bella representant
 content d'agutius. Ne queda l'altre costat molt vell i veïa de la l'altre =
 espall de villarjos molt petit i molt ben executat = la nova de tota una nova
 menor la part del nord que correspon de pilastres i alguna finit i a bona general

* Pintures romàniques * molt importantes compta tota la figura de l'home
 natural, policromada de tots colors i de la una ben pintat de la època, ocupant
 tot l'absis interior de dalt a baix = Representant la visió del Apocalipsi.

A la volta hi troba J. C. dintre d'un oval apuntat i davant al centre, als costats
 de la volta, seguint l'arc triomfal els arcàngels St. Michael i St. Gabriel, al primer quart
 un llibre i fons de blanc de un munt (part del triomfal); al voltant del oval de ~~la~~
~~de~~ J. C. l'altre costat i de arcàngels en la volta del arc triomfal dos querubins al cap i punt
 i querubins als costats plenes d'ulls lluminats i fons de ploma de color en desfilada
 de la volta de blanc, entre les es es llegim S.E.S. (sanctus, sanctus, sanctus) triplicat =

© Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

© Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

La descoberta de la pintura romànica a través dels dibuixos de Domènech

1867

Exposició a Barcelona, organitzada per l'Acadèmia Provincial de Belles Arts

1868

Exposición Artística-Arqueológica, Vic

1877

«A propòsit de les arts sumptuàries», *La Renaixença*

1878

«Monestir de Sant Cugat del Vallès», *Album Pintoresch-Monumental de Catalunya*

«En busca de una arquitectura nacional», *La Renaixença*

1879

«Caràcters propis de l'arquitectura catalana a través de diferents èpoques i estils artístics», *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana*

1880-1881

Museu Provincial d'Antiguitats a Santa Àgata

1882

Àlbum de detalles artísticos y plástico-decorativos de la Edad Media catalana, Barcelona

1883

Conferència de J. Puig i Cadafalch sobre l'Art romànic a Catalunya, *L'Excursionista*

1886

J. Puiggari, *Monografía histórica e iconográfica del traje*

1886-1893

Restauració de la basílica de Santa Maria de Ripoll

1886-1901

Historia General del Arte, Editorial Montaner i Simon

1888

Àlbum de la Exposición Universal de Barcelona 1888, Associació Artística Arqueològica de Barcelona, 1888

1889

Puig i Cadafalch, «Fonts de la Arquitectura Romànica a Catalunya», *La Renaixença*

1889

J. Puiggari, «Pinturas murales de Pedret, siglo XI-XII», *L'Avenç*

1891

Museu Episcopal de Vic

1893

Dietari dels viatges per Catalunya i Espanya

1901

J.A., Brutails, «Notes sobre l'art religiós en el Rosselló», *L'Avenç*

1902

Creació de la Junta de Museus i Belles Arts *Exposició d'Art Antic* J. Gudiol, *Nocions d'Arqueologia Sagrada Catalana*, Vic

1904-1906

Viatges pel romànic català

1905

Luís Domènech i Montaner, *Història de l'art romànic a Catalunya* (discurs inaugural, llegit a l'Ateneu Barcelonès)

94 Sant Serni de Tavèrnoles (Alt Urgell), planta amb mides.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

95 Sant Serni de Tavèrnoles (Alt Urgell), secció amb indicació de restes de pintura.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

96 Sant Quirze de Pedret (Berguedà), calc d'una de les verges prudentes.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

97 Sant Martí de Fonollar (Vallespir), grega.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

98 Sant Martí de Fonollar (Vallespir), inscripció.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

99 Sant Martí de Fonollar (Vallespir), anàlisi de l'Apocalipsi.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

100 Sant Martí de Fonollar (Vallespir). Detalls de sant Josep i d'un rei mag.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

101 Sant Julià de Boada (Empordà), pintures de l'absis.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.

102 Sant Julià de Boada (Empordà), detalls de la figuració.
Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.